

KİTAP TANITIMI VE DEĞERLENDİRME:

Ahmet Yaşar Ocak, (2010). “Türkiye Sosyal Tarihinde İslâmın Macerası Makaleler- İncelemeler”, İstanbul: Timaş Yayınları, ISBN: 978- 605- 114- 291- 3, 240 sayfa.

Ahmet KÖÇ*

Türkiye Sosyal Tarihinde İslâmın Macerası Makaleler- İncelemeler isimli çalışma, XIII. yüzyıldan başlayarak siyasal, sosyal ve kültürel açılarından etkisi ile günümüze kadar gelen merkez ile çevre arasındaki çatışmanın din tarihi bağlamında yansımalarını ele almaktadır. Yazar, Bernard Lewis’in *Türkler, başka hiçbir müslüman toplumda olmadığı kadar benliğini İslam’a gömmüş bir millettir* sözünden hareketle bu dinin kendi siyasal, toplumsal, kültürel yaşantısında ve özellikle de davranışlarını yönlendiren zihinsel dünyasındaki maceralarını anlamaya yönelik bir çaba ile makalelerini kaleme almıştır. Her ne kadar Ocak, kendi yazılarını bir tespit, bir yorum veya bir faraziye olarak nitelendirse de -okuyucuların da fark ettiği gibi- kitap içerisindeki makaleler büyük bir birikim ve teorik alt yapının ürünüdür.

Türkler ve İslam konusu, Türkiye tarihinin en karışık konuları arasında yer aldığından, hem farklı sosyal alanlarda okumalar gerektirmekte hem de, çok sağlam bir teorik alt yapıya sahip olmayı zorunlu kılmaktadır. Bilindiği gibi İslam’ın kabulünden önce Türklerin çeşitli dinlere inanmış olması, toplumun kültürel açıdan kimliğinin oluşumunu derinden etkilemiştir. O halde toplumun eski dini ile yeni dini arasındaki bağlantılarını ortaya koymak ve bu bağlantıların zamanla yeni din içerisinde nasıl yer bulduğunu belirtmek din tarihinin esas konularıdır. Daha açık bir ifadeyle belirtmek gerekirse; İslam ile Budizm, İslam ile Zerdüş, Tasavvuf ve İslam, Türklerin Anadolu’ya göçü sırasında bölgeye getirdikleri sünnî İslam ve heterodoks oluşumlar, Anadolu’da zamanla ortaya çıkan heterodoks grupların siyasi ve sosyal faaliyetleri, Osmanlı ve İslam, medrese İslamı, popüler İslam, heterodoks İslam, günümüz İslam toplumları ve modernleşme, İslam ve üniversiteler, gibi genel mahiyeti itibariyle önemli birikim ve kapsamlı bir bakış açısı gerektiren konuların titiz bir biçimde ele alındığı görülmektedir.

İşte bütün bu hususlar göz önüne alındığında Ahmet Yaşar Ocak’ın çalışmaları onun, sosyal bilimciler arasındaki önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Kitabın ilk makalesi “Türk ve Türkiye Tarihinde İslam’ı Çalışmak yahut Arı Kovanına Çomak Sokmak “ isimli çalışmada batılılaşma ile geleneksellik arasında gidip gelen bir toplum yapısında tarihçilik yapmanın ne kadar zor olduğunu ortaya koymaktadır. Toplumsal yapısı itibariyle batılılaşma ve geleneksellik arasında/arafta

* Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

kalmış, sürekli olarak bu gel-gitler arasında kişilik, kimlik, kültür zaafı, yozlaşma ve top yekûn bilinç karışıklığına maruz kalmış tarih ilminin bu ideolojik deformasyonlarla baş etmesi mümkün değildir. Böyle bir durumda tarihçinin kısa sürede ideolojik deformasyonları önleyebilmesi için bilimsel objektivitenin kurallarına sadık kalarak ortaya koyacağı yeni yaklaşımlar, çoğu zaman belirli kesimlerden tepki çekecektir. Çünkü öteden beri bir kısım tarih konusunun üstü örtülmüş ve burada yaşananlar yok sayılarak görmezden gelinmiştir. Bütün bu yok saymalar ya da görmezden gelmeler tarihi, ideolojik bir pencereden okumak isteyenlerin ve böyle kurgulamak isteyenlerin en büyük arzudur. İdeolojik bakış açısının tipik yansıması olan bu kurgulamalara uymayan her yaklaşım mahkûm edilmek suretiyle reddedilmiştir. Bu çeşit ideolojik yaklaşımların sadece popüler tarihçiler arasında değil, aynı zamanda üniversitedeki akademik tarihçiler arasında da yaygın olduğu gözlemlenmektedir. Toplum ve onu şekillendiren aydın kesimi saran zihinsel bulanıklık ve ideolojik deformasyon ortamında tarihçilik mesleğinin nasıl icra edileceğini, hangi konuların “tabulu” alana girip girmediğini kestirebilmek kadar, hangi konunun bölücü/parçalayıcı veya oryantalist bakış açısına hizmet ettiğini önceden bilebilmek de güçtür.

Buraya kadar anlatılanlardan bize göre çıkarılacak sonuç şudur; Türkiye gibi batılılaşma ile geleneksellik arasında sürekli varyantlar oluşturan bir toplumda sosyal bilimci olarak araştırma yapmak -ve özellikle de tarihçi olmak- zor zanaattır. Çünkü pek çok sıkıntıyı göze alarak bir araştırmaya başlayan tarihçi, zihinsel olarak kalıplaşmış kesimlerin yönelttiği eleştirilere de göğüs germek zorundadır.

Türk ve Türkiye tarihinin çeşitli alanlarında olduğu gibi, kitabın yazarı Ahmet Yaşar Ocak’ın araştırma konularını içeren İslam ve Müslümanlık ile ilgili meseleler de, uzun süre devre dışı bırakılmıştır. Özellikle ilahiyat fakültelerinde İslam tarihi ve sanatını anlamaya yönelik çalışmalar yapılmış olması, yazarın yukarıda ifade ettiği türden bir konu sınırlandırmasının zihinlerde olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Türkler ve İslam veya Türklerin İslamiyeti nasıl kabul ettiği konularında Fuat Köprülü*, Osman Turan**,

* Fuat Köprülü, Türkler ve İslamiyet alanında en önemli alimdir. Onun ilk eseri, 1341 yılında yayımlanan *Türk Tarih-i Dinîsi* adını taşımaktadır. Köprülü’nün diğer önemli eseri ise F. Babinger ile yazmış olduğu *Anadolu’da İslamiyet* isimli eseridir. Eser geçen süre içerisinde farklı yayınevleri tarafından birkaç kez basılmıştır. Elimizde 1996 yılında İnsan Yayınları tarafından basılan eserin ilk bölümünde Babinger’in makalesi vardır. Burada Babinger Köprülü ile bir takım ayrılıklara düşse de özü itibarıyla Anadolu’nun Türk İslam tarihinden bahsetmiştir. Yaklaşık 30 sayfalık Babinger’in incelemesini, Köprülü’nün tetkikleri izlemiştir. Köprülü Babinger’in yazdıklarını daha da ileri götürecek, Anadolu’ya ilk gelen Türk grupların sosyal yapısını yani dini bünyelerini, farklılıklarını yerleşim alanlarını, şehir ve kırsal bağlamında ele almıştır.

** Osman Turan’ın *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi* Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul 1969, “Türkler ve İslamiyet” *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IV/4 1946.

H. Dursun Yıldız* ve Zekeriya Kitapçı** dışında araştırma yapan nerdeyse yok gibidir. Orta Asya'da Türklerin İslam dinini kabul etmesi günümüz toplumsal yapısının izahı için önemlidir. İslam dinini farklı tarihlerde kabul etmiş olan Türk boylarında İslamın nasıl yaşandığı, bu yaşantının hangi siyasal ve toplumsal tezâhürün ürünü olduğu, hangi tesir ve âmillerle şekillendiğini bütün boyutlarıyla ortaya koymak kültür tarihçilerinin vazifesidir.

Görünen o ki, Türk toplumunun inanç sistemini anlamaya yönelik çalışmaların yeterince yapılamamasından kaynaklanan ve tarihsel süreçte günümüz Türkiye'sinin sorunlarına vâkıf, onları anlayabilen problemlere göre yeni yaklaşım tarzları geliştirebilen araştırmacı sayısının azlığı dikkat çekmektedir. Nihayetinde de bütün bu sorunlarla büyüyen gençliğin iyi eğitilememesinden kaynaklanan telâfisi mümkün olmayan önyargı ve cehaletle karşı karşıya olduğumuz da unutulmamalıdır.

Ahmet Yaşar Ocak, Türkler ve İslam tarihi alanında yeterince araştırma yapılmamasından kaynaklanan sıkıntılarını ifade etmesinden sonra ortaya koyduğu diğer bir husus ise, heterodoksi alanında olmuştur. Bu terimin dini alanda araştırma yapan kişiler tarafından herezi/sapkinlik olarak yanlış kullanıldığı örneklerle ele alınmaktadır. Yazarın üzerinde durduğu bir başka mesele ise heterodoksinin***, Budizm, Zerdüştlük, Maniheizm, Asya bölgesi tabiat kültürleri, Şamanist uygulamalar ve bölge dinlerinin kalıntılarının zaman ve mekan içerisinde bağdaşmasından meydana geldiğini ortaya koymasındır. Makale özellikle heterodoks İslamın başlıca karakteristiklerinin ortaya konduğu kısmı ile din tarihi alanında çalışma yapan/yapacak kişiler için kavramsal bir altyapıyı oluşturur. Kısacası heterodoks gruplara Osmanlı devrinde râfizi/ehl-i rafz denildiği, bu terimin F. Köprülü ve A. Gölpınarlı'da bâtinilik kelimesi olarak geçtiği, ancak böyle bir ifadenin tarihsel olguya ters düştüğü ortaya konmuştur. Sonuç olarak tarihçinin görevi, belgelerin ortaya koyduğu malzemeyi tespit ve analiz ederek olduğu gibi ortaya koyabilmek olmalıdır. Öte yandan iyi bir tarihçi incelediği konuyu dönemin toplumsal, iktisadî, dinî ve kültürel yapılarını dikkate almadan açıklayamaz. Bunun için tarihçinin yapması gereken neden- sonuç ilişkisi kurarak olayları uzun boyutlu olarak irdelemektir. Buna karşın Ocak'ın da ifade ettiği gibi toplumsal yapıları yeterince araştırmadan, tarihsel olguların bir kısmını görmezden gelerek bir kısmını da saklayarak sonuçlara ulaşmak mümkün değildir.

* H. Dursun Yıldız'ın *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.

** Orta Asya'da yaşayan Türk topluluklarının İslam dini ile tanışmaları hakkında en kapsamlı çalışmalar Zekeriya Kitapçı tarafından yapılmıştır. Onun eserleri arasında *Türk Yurdunda İslamiyet, Türkler Nasıl Müslüman Oldu, Orta Asya'da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler, Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri Arasında İslamiyet, Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet, Kuzey Türk Kavimleri Arasında İslamiyet, Azerbaycan- Harzem ve Oğuzlar arasında İslamiyet, İlk Müslüman Türk Hükümdarlar ve Hakanları* bulunmaktadır. Görüldüğü gibi Köprülü'nün başlattığı teorik Türk- İslam tarihi araştırmalarının daha sonra ayrıntılı olarak Kitapçı tarafından geliştirildiği görülmektedir.

*** Heterodoksi kelimesinin batı dillerinde "kabul edilmiş resmi dinin, inancın dışında olan din veya inanç" olarak kabul edilir.

Birinci bölümün ikinci makalesi “XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zendeka ve İlhad (heresie) Meselesi” adını taşımaktadır. Osmanlı kaynaklarında *zendeka* ve *ilhad* olarak ifade edilen fikrî ve sosyal olaylar, XV. asırda Şeyh Bedreddin, XVI. asırda Melamî hareketi ve XVII’ asırda Larî Mehmed Çelebi’ye kadar uzanan kısmen bireysel, kısmen topluca yapılmış fiilleri içermektedir. Yazarın ifadesine göre Osmanlı devrinde Şeyh Bedreddin’in* başlattığı hareket, Yahudi, Hristiyan ve İslam inaçlarının karışımından oluşan syncretiste/bağdaştırmacı bir doktrindir. İsyân hareketinin yapısı itibariyle dinî anlamda İslam inançlarından bir sapma olarak görülsede, sosyal açıdan ise kendisinden sonra ortaya çıkacak olan sosyal olaylara zemin teşkil etmesidir.

Ocak’a göre XV. yüzyıldaki Molla Lütü isimli alimin tıpkı Şeyh Bedreddin’in fikir ve inançlarına sahip olmasından Osmanlı kadıları tarafından zendeka ve ilhadına karar verilmiş ve 1494 yılında idam edilmiştir. Molla Lütü’nin sağlam bir Müslüman olduğu hakkında kuvvetli rivayetler vardır. O halde yine yazarın adı geçen makalesinde ifade ettiği gibi, Türklerin İslamı kabulü gibi, bu dinî kabul ettikten sonraki dönemde bile, zamanla ortaya çıkan heterodoksinin yeterince araştırılmadığı ortadadır.

XVI. yüzyılın önemli âlimlerinden Molla Kâbız** İslam hareketinin dışına çıkmakla yargılanmıştır. Molla Kabız olayına benzer şekilde Hakîm İshak olayında da yine, benzer suçlamanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Melamîlerin kendi aralarında yönetim kurmaya çalışması gibi, Halvetiliğin Gülşenî kolu mensupları da hulûl inancını benimsedikleri görülmüştür. Hamzavî adıyla anılan Melamî şeyhinin*** etrafında toplananların ve XVII. yüzyılda ortaya çıkan Larî Mehmed Çelebi’nin başlattığı hareketin alt yapısını Şeyh Bedreddin’in fikirleri belirlemiştir.

Farklı tarihlerde meydana gelen olaylardan Ocak’ın çıkardığı tahliller şöyledir: yukarıda adı geçen kişiler idam edilmiş olmasına rağmen, zendeka ve ilhad suçu ile idam edilen bu kişilerin gerçek manada dinî zorunlulukları inkâr edip etmedikleri, geçen süre içerisinde tam olarak açıklanamamıştır. Devlet açısından bakıldığında, olayların nizamın bozulmasına etkisi olabileceği düşüncesiyle üzerine asker gönderilerek

* Şeyh Bedreddin’e ithaf edilen Varidât isimli esere göre; “alem yaratılmamıştır; Allahın mahlukattan gayrı olmadığı; kıyamet; öldükten sonra dirilmek ve ahiret hayatı denen şeylerin mümkün ve vaki olamayacağı; cennet ve cehennemin itibarî kavramlar olduğu” şeklinde görüşleri mevcuttur. Kendi eserinde olmayan başka eserlerden öğrendiğimize göre Şeyh Bedreddin, “içkiyi mübah addetmiş; ibadetlerin lüzumsuzluğuna” inanmıştır. Bkz sayfa 37.

** İranlı olan âlim Molla Kâbız ortaya attığı görüşleri itibariyle; “Hz İsa’nın, Hz Muhammed ve diğer peygamberlerden üstün olduğunu öne sürmüştür.

*** Burada temel başlangıç noktası Şeyh Bedreddin olayıdır. Çünkü onun fikirleri daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan Melamî hareketlerine temel oluşturmuştur. Melamî çevrelerinin âlemin sonsuzluğuna inandığı; kıyamet ve daha sonraki dirilişi inkâr ettiği ifade edilir. Bkz s. 40.

Şeyh Bedreddin gibi Molla Kabız'ın da yakalandıktan sonra idam edildiği görülür. Buradan da anlaşılıyor ki; Osmanlı Devleti olayları inanç yönünden değil, tamamen devlet açısından değerlendirmiştir. Sosyal açıdan ise olaylarda ön planda yer alan kişilerin, tahsilli, münevver kişiler olması ilginçtir. O halde şimdiye kadar sosyal düzen ve din konularının siyasî, askerî ve sosyal bağlantıları üzerinde yeterince durulmamış olması en temel konularda bile araştırma eksikliklerini ortaya koymaktadır.

Yazar “Kutb ve İsyân: Osmanlı Mehdi (Mesihanik) Hareketlerinin İdeolojik Arkapları Üzerine Bazı Düşünceler” isimli araştırmasında XVI. yüzyılda Anadolu’da meydana gelen isyanları derinlemesine analiz etmektedir. İncelemeye başlarken öncelikli olarak Türk tarih yazıcılığında *isyân* ve *kıyam* tabirlerinin yanlışlıkla birbirinin yerine kullanıldığı ifade edilmiştir. Oysa isyan kelimesi, merkezî devletin baskı ve silahlı hareketine karşı tepki olarak ortaya çıkarken kıyam, merkezden herhangi bir baskı söz konusu olmadığı halde, varılmak istenen bir amaç için çevre/periferinin merkeze karşı giriştiği silahlı eylem olarak ifade edilmektedir.

Tarihî süreçte Anadolu Selçuklu devrinde ortaya çıkan Babaîler hareketi* bir isyan olarak ifade edilirken, 1416 yılında meydana gelen Şeyh Bedreddin hareketi, gerçekte bir kıyamdır. Dolayısıyla kitabın yazarı karıştırılan terimleri ayrıntılı olarak açıkladıktan sonra, geçmişten günümüze isyan ve kıyam arasındaki farklılıkları yapısal özelliklerine göre tasnif etmiştir. Tarihte önemli olaylardan olan Yenicebeğ, Patrona Halil, Kabakçı Mustafa ve hatta Derviş Vahdetî gibi akla gelen pek çok hareket, merkeze karşı silahlı bir eyleme girişilerek amaçlarını gerçekleştirmek istemelerinin dışında, her hangi bir ideolojik tarafı yoktur. Buna karşın Babaî, Şeyh Bedreddin ve Şahkulu kıyıamlarının mistik ideolojik karakterler sergilemesi nedeniyle çevreden merkeze doğru yöneltilmiş hareketler olduğu anlaşılmaktadır. Yani başka bir deyişle mehdi (mesihanik) kıyıamlar ve isyanlar toplumsal olarak ihtilalci olarak nitelendirilmesinde onların zulüm ve haksızlığa uğramış kitleleri merkeze alıp, içinde yaşadıkları bozuk düzenin adaletsizliklerini ortadan kaldırmak için harekete geçtikleri görülmüştür. Dolayısıyla kıyama kalkışmış kimseler hem, zulüm ve adaletsizliği giderecek hem de, ideal bir düzenin kurulmasını temin edecek *ilahî bir kurtarıcı* (mesih, mehdi) beklemektedirler. Mehdicilik veya Mesihanizmin köken itibariyle ilkçağlardan beri yaygın olduğu, zamanla Yahudî ve Hristiyan inançlarından Müslüman toplumlara aktarıldığı Mircea Eliade tarafından ifade edilmektedir.

* Ahmet Yaşar Ocak'ın Anadolu’da Babaî hareketinin gelişimi üzerinde durduğu diğer ise *Türk Sufiliğine Bakış* isimli kitabıdır. Bu eser içerisinde “Türkiye’de Anadolu Selçukluları Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler”, “Türkiye’de Kültürel- İdeolojik Eğilimler”, “Bir 13.- 14. yüzyıl Halk Sufisi Olarak Yunus Emre’nin Kimliği” ve diğer makaleler özü itibariyle Anadolu Selçuklu’dan Osmanlı devrine aktarılan dini hareketleri ele almıştır. Unutulmamalıdır ki diğer eserlerinde olduğu gibi, Ocak’ın bu çalışmalarında da din, kültür ve toplum meselelerini ele alırken sergilediği bilimsel tutum takdire şayandır. Araştırmacının meseleyi bilimsel ve teorik olarak anlamlandırma ve analiz etme gayret ve çabası, hemen fark edilebilmektedir. Bkz *Türk Sufiliğine Bakışlar* İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Her ne kadar mehdici hareketler daha Abbasi devrinde (Muhtar es- Sakafî olayı ile) görülmeye başlamış ise de, benzer olaylar Müslüman Türk dünyasında ilk defa Anadolu Selçuklu devrinde ortaya çıkmıştır. Anadolu'nun XIII. yüzyılda içine düştüğü siyasî, ekonomik ve toplumsal bunalımlar, mehdici hareketin görülmesine neden olmuştur. Anadolu'da 1239- 1240 yıllarında meydana gelen Babai hareketinin temel özelliği, heterodoks sufi çevreler tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu kıyamın siyasî ve sosyal sebepleri kadar onu hazırlayan kişilerin bağlı buldukları çevre ve liderinin karizmatik şahsiyeti dikkatle ele alınmalıdır. Lider konumlu kişilerin karizmatik özellikleriyle etrafına topladığı müritleriyle hareketlerini daha geniş kitlelere duyurmaları mümkün olmuştur. Osmanlı tarihinde bu tür karizmatik özelliğe sahip isyan veya kıyam liderlerinin, mutlaka bir mistik çevreye mensup ya bir tarikat şeyhi veya bir Türkmen babasının olduğu görülmüştür. Nitekim Baba İlyas-ı Horasanî gibi, Şahkulu Baba Tekeli, Nur Ali Halife, Bozoklu Celal, Şah Veli Bünyamin Ayaşî, Şah Kalender Pir Ali Aksarayî, Hüsameddin Ankaravî ve Hamza Bali birer şeyh kimliği ile taraftar toplamışlardır. Burada ifade edilen şeyhlerin harekete başlamadan önce mağaralarda inzivâya çekilerek riyazâtla meşgul olmalarından sonra, tanrıdan aldıkları mesajla, harekete geçip propaganda başlatmaları hepsinde değişmez bir özelliktir.

Yazara göre yukarıda isimleri verilen şeyhlerin temsil ettiği kimlik, tasavvufun *velâyet* teorisine, onun içinde de *kutb* inancına götürmektedir. Mehdilik iddiasının kutb inancı ile yakından ilgili olduğu, yani bir mehdi kimliği ve propagandası ile ortaya çıkan sufi hüviyetli her hareket liderinin, aynı zamanda kendisini kutb olarak gördüğü ve bağlıları arasında da öyle kabul edildiği tespit edilmiştir. Liderinin kutb olduğunu kabul eden müritler, onun hem dünya otoritesini eline alarak adaleti hakim kılacağına, hem de zamanın gerçek sahibi(sahib-i zaman) olduğuna kanaat getirmişlerdir. Böylece kutbun dinî ve dünyevî/siyasî misyonlarına işaret edilerek büyük grupları çok kısa sürede arkasına toplayarak, gayri meşru saydıkları Osmanlı düzenini yıkmaya girişmişlerdir.

XIII yüzyılda Şeyh Bedreddin olayı ile görülmeye başlanan kutb- mehdi inancı Osmanlı devrinde sâhib-i zaman kimliğe ile sürdürülmüştür. Kutbun dinî-siyasî yönü çifte misyonu, müritleri tarafından da kabul görmüş ve zamanla kendilerini mevcut düzeni ıslah etmek için harekete geçme olarak ifade edilen başkaldırıya yasal zemin oluşturmuştur. Tanrı tarafından yetkili ve görevli kıldıklarına inanan şeyh ve müritler, sık sık Osmanlı padişahları tarafından isyana meyillerinin olup olmadığını tespit edebilmek için yakından takip edilmişler ve gerektiğinde de sorgulanmışlardır*.

“XV-XVI yüzyıllarda Osmanlı Resmî İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi” çalışmasında devletin genel olarak Çelebi Mehmed devrine kadar bir aşiret beyliği

* Osmanlı padişahlarından II. Murad'ın Hacı Bayram-ı Velî-yi, yine Kanunî Sultan Süleyman'ın da İbrahim-i Gülşenî'yi bu endişelerle huzurlarına çağırıp sorguladıkları, onları bizzat yakından tanıyarak böyle bir niyetlerinin olup olmadığını anlamaya çalıştıkları bilinmektedir (Bkz. s. 55).

yapısını koruduğu ve bu yapıya uygun resmi ideolojisinin *Rum Abdalları* denilen, Babaî hareketi mensupları tarafından temsil edilen popüler ideolojiyle herhangi bir çatışma yaşamadığı ifade edilmektedir. Devlet yönetiminin birliğinin yeniden tesis edilmesi ve nihayet II. Mehmed'in geniş çaplı köklü yapısal değişimleri ile uygulamaya konan merkezileşme sürecinde tam bir dönüşüm yaşanmıştır. Artık Osmanlı padişahları İstanbul'un alınmasıyla birlikte kendilerini Doğu Roma'nın varisi ve Ortodoks Doğu Hristiyanlığı'nın yeni hamisi sıfatıyla şahsında, hem Orta Asya Türk ve İslam öncesi ve hem de İslamî dönem hükümdarlık ve devlet anlayışlarının sentezini gerçekleştirmişlerdir. Böylece eski İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı sistemi din-devlet ikizliğini, dinin devlet güdümüne alındığı bir din- devlet özdeşleşmesine kavuşmuştur. Burada ifade edilen din- devlet özdeşleşmesinin teorik çerçevesini *Târih-i Ebu'l- Feth** isimli eseriyle Tursun Beğ vermektedir. Eserde teorik çerçevesinin belirlenmiş olduğunu gördüğümüz bu sistemde, Osmanlı padişahı gerek İslam'ın en üst temsilcisi olarak ve gerekse yeni ve güçlü bir statü ile İslam hukukunun öteden beri uygulanan kuralları arasına *örfü* de dahil ederek siyasî olarak daha da güçlü konuma getirilmiştir.

Böylece, Osmanlı resmi ideolojisi denilen ve saltanatla özdeşleşmiş Osmanlı İslamı'nın temeli atılarak, XVI. asrın ilk çeyreğinde hilafetin Osmanlı'ya geçişine kadar, yeni anlayışın yerleştiği ve bu tarihten sonra da olgunluk devri olarak ifade edilen ve *bütün İslam dünyasının en büyük devleti* olma özelliği gerçekleşmiştir. Sistemin kendisini bütün İslam âleminde sorumlu görmesi ile *Nizâm-ı âlem* hedefinin mükemmelliğine doğru yürüdüğü görülmüştür. Nizâm- âlemin bozulmadan ideal olarak mükemmelliğini sürdürmesi zamanla, yeni değişmelere kendini kapayan bir anlayışa dönüşmüştür. Katılaştıran Osmanlı resmi ideolojisine karşı muhalefet de kaçınılmaz olarak doğmaya başlamıştır. Resmi ideolojiye karşı çıkışın Safevî propagandası ve diğer etkenlerle gelişen her kıpırdanış, Osmanlı devleti tarafından zendeka, ve ilhad, yahut Râfizîlik ithamlarıyla karşılık bulmuştur. XVI. yüzyılda Bayramî Melâmîleri ve Gülşenîler gibi ideolojiyi zorlayan herkes, *zındık* ve *mülhid* muamelesi görmüştür. Görüldüğü gibi merkezî yönetim hem sünnilik dışı muhalif çevrelere karşı, hem de sünni çizgi içerisinde olup da sisteme muhalif olanlara karşı sıkı bir sünnilleştirme politikası uygulamıştır.

“Tarih ve Efsanenin Kavşak Noktası: Türk Folklorunda Kesikbaş” motifli destan, efsane ve menkabelerin Orta Asya'dan, Anadolu'ya ve Balkanlara kadar geniş bir alanda görüldüğü ifade edilmektedir. Toplumun şifahî kaynaklarında ortaya çıkan hususların zamanla yazılı duruma getirilmesinden sonra ilk yazmalardan farklı nüshaların geliştirildiği görülür. Bu tür eserleri kendi içinde tasnif eden Ocak, *Dâsitân-ı Kesikbaş* isimli eserden hareketle çeşitli kaynakların oluşturulduğunu tespit etmiştir.

* Tursun Beğ eserinde Osmanlı padişahını “sultan-ı zıllıullâh fı'l- arz” ve “hak teâlâ mübârek lâkâbın semâdan inzâl etmiştir” şeklinde ifade edilmesi bu tezi doğrulamaktadır. Bkz. *Tarih-i Ebu'l- Feth*, (neşr. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 10- 15.

Benzer şekilde kale muhasarasında veya meydan savaşında düşmanlar tarafından kesilen başını koltuğunun altına alarak savaşan mücahitleri konu edinen efsane, destan ve menkabelerin varlığından da bahsedilmektedir. Ferdî kahramanlığın ve şecaatin anlatıldığı bu tür eserler Bizans uçlarında, Rumeli ve doğu serhatlerindeki gaziler arasında asırlarca heyecan ve şevk kaynağı olmuştur.

Kesikbaş kültürünün nasıl doğduğu ve yayıldığı hakkında Ocak; Türklerin Anadolu’da yerleşmeye başlamasından sonra bölgede önceden var olan eski kültür kırıntılarının zamanla müslümanlar arasında yayıldığı sonucuna varmıştır. Dolayısıyla bu tür eserler toplumun sürekliliği sağlayacak olan gaza ve cihad ruhunu sıcak tutacak iyi bir motif olmuştur.

“Bektaşî Menakıbnâmelerinde Tenâsüh(reincarnation- metempsychose) İnancı” isimli makalede öldükten sonra insan ruhunun bir başka kalıba intikal suretiyle varlığını sürdürmesi şeklinde ifade edilebilecek olan tenasüh inancı, eski dünyanın çeşitli bölgelerinde görülen bir telakkidir. İslamda yeri olmamasına rağmen, tarihsel süreçte çeşitli heterodoks mezhep ve tarikatlarca kabullenildiği görülmektedir. Bunlardan biri olan Bektaşî menakıbnâmelerinde *tenâsüh inancı* ile ilgili değişik telakkiler görülmüş olduğundan, çalışmada bu örneklerden hareketle eski dini inanışlarla aralarındaki yapısal benzerlikler ele alınmıştır.

Tenâsüh inancının görüldüğü Hacı Bektaş-ı Velî adına yazılan “Vilâyetnâme” ya da diğer adıyla Menâkıb-ı Hünkâr-ı Hacı Bektaş-ı Velî adlı eserde yine ufak farklılıklara rağmen Vilâyetnâme-i Hacım Sultan’da benzer özellikler verilmiştir. Kaynaklarda Horasan Erenleri ve Hz. Ali’nin alnında kara bir ben ve sağ elinin ayasında bir yeşil ben ve sağ omzunda bir ben şeklinde üç alametin aynı şekilde Hacı Bektaş’ta da için bütün bunların, *Hz. Ali’nin sırrı* olduğu düşünülmüştür.

Benzer inanç hususiyetleri, erken dönem Abdalan-ı Rum zümresine mensup bir Kalenderî şeyhi olan ve Bektaşî evliyası olarak da kabul edilen meşhur Abdal Musa için yazılan Vilâyetnâme-i Abdal Musa isimli eserde de görülebilmektedir. Ayrıca Vilâyetnâme-i Sultan Şucâuddîn adlı menâkınamede tenasühle ilgili kısımlar mevcuttur. Belki de tenesüh konusunda en dikkat çekici eserin Vilâyetnâme-i Otman Baba olduğu muhtemeldir. Benzer eserlerden hareketle tenasüh inancının heterodoks kesime mensup Türklerin inanç sistemlerine girdiği görülmektedir. Acaba böyle bir uygulamanın nasıl ve ne şekilde yayıldığı bilinmese de özellikle İran’daki klasik Şiiliğin dışındaki cemaatlerde yaygın olması, ister istemez bu inancın menşei eski Asya dinlerinde aramayı zorunlu kılmaktadır. Budizm’in köken olarak tenâsühü yoğun olarak kullanması yine daha sonraki dönemde Maniheizm’in bundan etkilendiği sırasıyla Şiiliğin aşırı kollarına bağlı olarak gelişen hususların Türkler arasında yayıldığı görülmektedir. İslamiyet öncesinde Türklerin inançlarına girmiş olan ve sonradan terk edilmeyerek Anadolu’da heterodoks dini zümrelerin ana inanç unsurlarından birini meydana getirmiştir.

“İslamın Temel İnançları Etrafındaki Mitolojik Kültür: İslam Mitolojisi Yahut İslam İlahiyatının İhmal Edilmiş Önemli Bir Sorunsalı” makalesinde Türkçedeki mit, mitos veya mitoloji olarak aktarılan Farsça efsane, Arapça ustûre kelimesi zaman zaman masal anlamında kullanılmıştır. İslamî kaynaklarda İsrâiliyât olarak ifade edilen ve içerisinde mitolojik unsurlar barındırmasıyla da bilinen husus, İslam kültüründe mitolojik unsurların nasıl ve hangi yollarla girdiği araştırmada yer bulmaktadır. Mitolojik unsurlar İslam içerisine her ne kadar Yahudiler tarafından sokulmuş gibi görünse de sadece bu dinin unsurları değil, aynı zamanda fetihlerle genişleyen devletin gittiği kısımların kültür ve folklorundan etkilenmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle İsrâiliyât terimini geniş perspektifte kullanmak gerekir. Bu terimin yerine İslam Mitolojisi ifadesinin de uygun düşebileceği yazar tarafından ifade edilmektedir.

İslam mitolojisi içerisindeki dini mitolojik unsurlar erken İslam devrinde hilafet mücadeleleri sonucunda ortaya çıkmış olup, Hz Ali’yi merkezine alan bir teoloji oluşturan Şiiliğin İmamiye, İsmailiye, Nusayriye kollarında ve hatta sünni halk arasında yayılmıştır. İslam içerisinde özellikle melekler, peygamberler, ahiret, kıyamet ve vb. konularda pek çok mitolojik malzeme vardır. Bu kadar geniş bir zamanda şekillenen dini mitolojinin ayrıştırılması kadar onun hangi bilimsel ve teknik problemlerinin anlaşılması elzemdir.

Eski Mısır, Mezopotamya ve İran kaynaklı bu antik mitoloji dönemi dinleri tarafından yaratılmakla birlikte, bu dinlerin teolojik çerçevelerini oluşturan çok zengin bir muhteva içerdiğini de belirtmek gerekir. Görüldüğü üzere mitoloji çalışmaları hem alanının genişliği ve karmaşıklığı bakımından, hem de araştırmacının mitolojiyi İslamla nasıl yan yana anlamlandıracağı sorusunun çözümlenmesi bir hayli zordur.

“Türkiye Selçukluları ve İslam” ile siyasî, sosyal ve etnik cepheleri bakımından Büyük Selçuklu Devleti’nin devamı olan Anadolu Selçuklu Devleti’nin bir anlamda değişmiş hali olarak nitelendirilebilir. Anadolu’nun fethini sürekli olarak İran’a akan Türkmen boylarının burada zaptu rapt altına almak ve yerleştirmek olarak görmek gerekmektedir. Burada bizim için yazarın en önemli olan; Anadolu’ya gelip yerleşen Türklerin o dönemde ne kadarının müslüman olduğu konusudur. Tarihî kaynaklara bakılırsa, Anadolu’da ikamet etmeye başlamış Türklerin büyük bir çoğunluğunun müslüman olmuş kitlelerden meydana geldiği görülür. Ancak yine de Müslüman gruplar arasında henüz kısmen Budizm’i ve daha ziyade Maniheizm’i terk etmemiş, Uygur ve Kıpçakların ve Orta Asya’da iken Nesturî mezhebini benimsemiş, Hristiyan Türklerin varlığı da bilinmektedir. Üzüntü verici olanı bu kadar önemli bir konuda yeterince araştırma yapılmamasından dolayı konunun açıklığa henüz tam olarak kavuşturulmamış olmasıdır. Aynı şekilde Türkler Anadolu’ya geldiğinde bölgede ortaya çıkan çatışma ve rekabetin -batılı araştırmacıların ifade ettiği gibi- fanatik bir ortam yaratmadığı, aksine her iki kültür arasında yumuşak ve verimli bir ilişki ortamının doğduğunu gösteren ipuçlarının hatırlanması gereklidir.

“Osmanlı İmparatorluğu ve İslam: Problemler, Hipotezler ve Bir Perspektif Denemesi” isimli çalışma geçmişten beri Osmanlı imparatorluğunda İslam konusunun yeteri kadar ele alınmadığı serzenişiyile başlamaktadır. Her ne kadar Osmanlı Devleti’nin bir İslam devleti olduğundan şüphe olmasa da onun bu hususiyetlerinin objektif olarak ele alındığını söylemek de tam olarak mümkün değildir. Özellikle devletin dini hususları hakkında Gibb ve Bowen’in *Islamic Society and the West* ve Norman Itzkowitz’in *Ottoman Empire and Islamic Tradition*, Halil İnalçık’ın *Islam in the Ottoman Empire* isimli çalışmaları gerek yaklaşım ve teorik alt yapısıyla, gerekse konuya hakimiyetleri açısından dikkat çekmektedir. Ocak’ın ifadesine göre, Osmanlı dini meselelerini tartışabilmek için öncelikle mutlaka devletin ideolojisini tanımak gerekmekte ve bu sayede araştırmacının olayları daha iyi tahlil etme imkanı oluşacaktır.

Osmanlı Devleti içerisindeki farklı İslamî yorumlar dört ana başlık altında toplanabilmektedir. Bunlar devlet İslamı veya siyasal İslam, medrese İslamı yahut kitabî İslam, tekke İslamı ve popüler İslamdır. Osmanlı’nın daha önceki sistemlerde olmadığı kadar din ile devletin iç içe geçtiği yani, dinin devletle özdeşleşmesinden meydana geldiği bir gerçektir. Ancak burada devletin daha baskın olduğu ve bunu sonucunda da sürekli olarak “her şey devlet içindir, din de devlet içindir” denildiği belirtilmiştir.

Devletin siyasal boyutunun gelişmesinde ona en büyük katkısı kitabî İslam veya diğer adıyla medrese İslamı sağlamıştır. Ulemanın ürettiği bu kitabî İslam yorumu medreselerde üretildiğinden klasik sünnilığın ve bunun içerisinde de Hanefiliğin hemen hemen bütün pratik ve teorik mirasını devraldığı görülür. Burada özellikle sultan Fatih ile birlikte merkezîyetçi devlet anlayışına geçilmiş olması, medrese ulemasını Türk ve İslam tarihinin önemli toplumsal sınıflarından bir haline getirmiştir. Deyim yerindeyse devletin dini bürokratları haline getirmiş olan ulemanın temel görevi, toplumun dini ve eğitim organizasyonunu sağlamak, hukukî ihtiyaçların karşılanması kadar, belki de daha fazla miktarda iktidarın bütün hareket ve faaliyetlerini meşrulaştırmaya odaklandığı görülmüştür. Böylece imparatorluk genelinde sünî İslam tam bir devlet ideolojisine dönüştürülmüştür. Görüldüğü gibi Osmanlı’da devlet İslamı ile medrese İslamı tam olarak örtüşmektedir.

Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası isimli eserin ikinci bölümü *İslam ve Modernite* adını taşımaktadır. Bu bölümün ilk makalesi “Türk Halk İslamı: Tarihsel Temeller- İnanç Yapısı- Teolojik Karakter- Modernleşme Problemi” başlığı altında, popüler İslam veya halk İslamı’nın temel kaynaklar çerçevesinde, kitabî esaslara ve önde gelen ulemanın içtihatlarına dayalı olarak ortaya konduğu vurgulanmıştır. Kitabî İslam anlayışının dışında, halk tabakalarının geleneksel ve şifahî kültürlerinin etkisinde anlayıp yorumladıkları ve yaşattıkları İslam anlayışı da zamanla yaşatılmıştır. Bu İslam anlayışının kökenleri belki de Türklerin Anadolu’ya gelişine kadar geriye gider. Bilindiği gibi halk İslamının oluşumu öncesinde Türklerin, Şamanizm, Zerdüştlük, Mazdeizm, Budizm gibi mistik karakter taşıyan dinlerin bir kısım hususiyetlerini tasavvufu birlikte sürdürdükleri görülmektedir.

Tarihsel ve sosyolojik olarak halk İslamının sosyal tabanının yönetici elitin dışındaki kesimlerden olması, teolojik yapısının geleneklerce oluşturulması hususları göze çarpan en temel farklılıklarıdır. İfade edilen temel farklılıkların yanı sıra, bu halk İslamının mistik yapısı, senkretik (bağdaştırmacı) ve mitolojik olması yanı sıra, mehdîci (mesiyenik) özellikleri onun en tipik karakteristikleri arasında yer alır. Halk İslamının devletin modernleşmesinin ve çağdaşlaşmanın önündeki en büyük engel olarak görülmeye başlanmıştır. Yazara göre Tanzimat ve ardından da Türkiye Cumhuriyeti'nin dini, kamusal alan dışında tutma amacına bağlı olarak hem devlet İslamı ve hem de halk İslamı dışlanmıştır. Bu gelişme Türkiye Cumhuriyeti'nin kimlik tanımını belirleyen bir öge olmaktan çıkartan, inkılaplarına kısaca laiklik anlayışına temel oluşturmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarından itibaren tarihî misyonunu tamamlamış, değişen dünya düzenine ayak uyduramayan siyasî, iktisadî ve toplumsal yapısı ile harap olmuş Osmanlı İmparatorluğu gerçeğinden hareket ederek, batıcı bir reform programı benimsemiştir. Cumhuriyetin, imparatorluk enkazından devraldığı toplumu ileri batı ülkeleri seviyesine ulaştırma hususundaki amacından şüphe etmemesi için, programını haklı olarak tepki duyduğu, medenî ve fikrî gücünü çoktan kaybetmiş, yozlaşmış ve hurafelere bürünmüş bir algılamayı reddettiği yazar tarafından ifade edilmiştir.

“İslamî Bilimler ve Modernleşme ve Problemi” isimli çalışma ile yazar, İslam dünyasında tartışılmakta olan modernleşme meselesine tarihçi gözüyle bir bakış açısı ortaya koymaya çalışmıştır. Ocak'ın ifadesiyle İslam toplumları bir ayağı ile XXI. yüzyıla, diğer ayağı ile toplumsal yapı, bilimsel, teknolojik, düşünsel ve kültürel seviye olarak henüz ortaçağlarda dolaşmaktadır. Yazar, İslam toplumunun XVIII. yüzyıldan beri yükselişe geçen Batı toplumu karşısında uğradığı şoku hala üzerinden atamadığı için ruh halinin karışık olduğunu ifade etmesi ilginç bir yaklaşımdır. Esas olan şu ki; günümüz Müslümanları, orta zamanların mirasçileri olarak bir yandan batının ulaştığı son noktayı takip etmeye çalışırken, bir yandan da XVI. yüzyıldan beri çok fazla ilerlememiş olan İslamî bilimlere ve dünyaya sırtına çevirerek kendisini tasavvuf cereyanlarına kaptırmıştır.

Toplumsal olarak müslümanların geri kalmışlığı veya modernitenin karşı konulamaz baskısı, ortaya çıkan dünya düzenine karşı yeni bir tavır alış yaratmıştır. İslam toplumunun bu tavır alış, kitabın yazarı tarafından dört grupta ele alınmaktadır: birinci grubu; moderniteden kaçışın kurtuluş olmadığını, aksine kendi kendini tüketmekle sonuçlanacağını hala göremeyen, bu sebeple zaman zaman muhafazakarlığın sınırlarını aşan bir fanatizme kapılanlar oluşturur. Ocak'a göre tavır alışın sebepleri; önce modernitenin batıda doğmuş olması, aynı şekilde bunun doğuda, batının bir emperyalizmi olarak görülmesi nedeniyle, memleketlerinde batıcı olanların veya bu hareketi savunanların İslamı dışlama eğilimi taşımasından kaynaklanmaktadır. İfade edilen hususların yanı sıra, inançların ve dini kimliklerin batılılaşma hareketinden

zarar göreceği endişesinin varlığı da unutulmamalıdır. İslam toplumunun batıya tavır alışının ikinci sebebi ise; modernleşmeyi salt anlamıyla her bakımdan kendini batıya benzetmekten ibaret görenlerin İslamı, ilkel bir din olduğuna ve bu nedenle kendilerini geri bıraktığı görüşüne sahip olmalarından dolayı toplumda bunlara karşı tepki oluşmuştur. Üçüncü olarak ise; XIX ve XX. yüzyıllarda yaşamış olan önemli İslam düşünürlerinin İslam dünyasının modernleşme sorununu çözmek için dine sonradan sokulmuş inanç ve gelenekleri (bid'atleri) temizlemek gerektiğine olan inançlarıdır. Daha açık ifade etmek gerekirse, İslamın orjinal halinin yaşanması gerektiğine inanan Selefler, tam anlamıyla modernist sayılsalar da kendilerini sırf tepki çekmemek için böyle nitelendirmek istemezler. Son grup ise İslam dininin peygamber ve dört halife devrinden itibaren bozulduğuna, bid'at ve hurafeler karıştığı için müslümanların geri kaldığına inanan kesimdir. Bu görüşe sahip olanların esas tezleri; peygamber ve dört halife devrinden itibaren bütün müslüman devletleri kâfir olarak gösterilerek, esas itibarıyla dinin erken dönemdeki gibi yaşanması gerektiğini savunmalarıdır.

Bugün, İslam ülkelerindeki en önemli mesele, İslamî bilimlerin ve düşüncenin yeniden üretilmesidir. Böylece entelektüellerin ve araştırmacıların önündeki en büyük engel kalkmış olacaktır ki, günümüz bilim adamlarının bu sayede dünya bilimine katkıda bulunabilecekleri ve Mehmed Akif'in deyişiyle *İslam'ı asrın idrakine söyletmek isteyen* bir eğilimin giderek canlanması sağlanacaktır.

“Günümüz Türkiye'si'nde İslamî Düşüncenin Bir Tahlil Denemesi ve Tarih Perspektifi” ile ülkemizde henüz tam olarak yerleşmiş bir fikir özgürlüğünün olmadığı görüşü yaygın olarak kabul edilmektedir. Düşünce bağlamında ise, Türkiye'de hala Abbasî devrinin İslamî bilim ve düşünce atılımının çok üzerine çıkılmadığı ortadadır. İfade edildiği gibi bilim ve düşünce atılımının sağlanabilmesi İslam toplumunun kendi içine kapanarak değil tam aksine, mümkün oldukça çevre kültürleri hiçbir komplekse kapılmadan tanıyarak özümseyerek, onlardan yararlanmanın yolunu aramak suretiyle gerçekleştirilebilir.

Sonuç olarak iki bölüm ve 13 makaleden oluşan Ocak'ın bu eseri genel olarak iki nokta üzerinde şekillenmektedir; Ahmet Yaşar Ocak daha kitabının başında, yazdığı makaleleri bir yaklaşım denemesi olarak görse de, özünde böyle bir bakış tarzı onun mütevazî kişiliğinin bir yansımasıdır. Aslında yazar, eserinin pek çok yerinde kendi çalıştığı alanda yani İslamiyet ve diğer dinler, tasavvuf, Osmanlı kültürü ve sosyal tarihi, heterodoksi ve isyan konularında şimdilerde ciddi analiz ve teorik alt yapı ile donanmış bilim adamlarının yetişmediğinden şikayet etmektedir. Ocak'ın eserini okuyunca bu haykırışını duymamak mümkün değildir. Ocak, arka arkaya bir kaç makalesinde Türk toplumunda artık F. Köprülü, O. Turan ve A. Gölpınarlı gibi iyi eğitim görmüş ve alanına hâkim bilim adamlarının maalesef gittikçe azaldığını dile getirmektedir.

Öte yandan Ocak'ın özellikle satır aralarında ifade ettiği bir başka mesele ise, yukarıda tarih alanında ifade ettiği eksiklikler gibi, genel olarak İslamî bilimler ala-

nında da henüz ülkemizin istenen noktada olmamasıdır. Kitabın ikinci bölümünde yer alan makalelerde, özellikle İslamî bilimlerin uzun yıllardır sürüp giden belirgin bir durgunluk içerisinde olduğu ifade edilmiştir. Yazara göre sosyal bilimlerde sürüp gitmekte olan durgunluğun önüne geçebilmek için hem devletin sosyal alanlara bakış açısının değiştirilmesi gerekmektedir hem de, çağın gerektirdiği donanıma sahip bilimsel bakış açıları ile yetişmiş kişilerin ilgili alanların meselelerini yeniden yorumlaması gerekmektedir. Görüldüğü gibi Ahmet Yaşar Ocak, İslamî ilimlerde yaşanan durgunluktan şikâyet etse de, satır aralarından gelecekte umutlu olduğu anlaşılabilir.

Netice itibariyle dinler tarihi, Osmanlı Devleti'nde sosyal ve kültür hayat, tasavvuf ve heterodoks hareketler konularında Ocak'ın çalışmaları hem teorik alt yapı ve kavramlar arasındaki bağlantıları ile ve hem de yaptığı analiz ve tahliller onun alanına olan hâkimiyetini göstermektedir. Dolayısıyla *Türkiye Sosyal Tarihinde İslâmın Macerası* isimli kitabın alanına katkısı büyüktür.